

Farners: el castell i la capella de la Mare de Déu, una visió actual i un record de 1890

Text > **Òscar Farrerons**, arquitecte

Santa Coloma de Farners és la capital de la comarca de la Selva, una ciutat moderna de quasi catorze mil habitants situada al peu dels primers contraforts de les Guilleries. S'hi arriba per la C-152 des de l'Eix Transversal (C-25), o per la C-63 des de l'A-2 o l'AP-7. Els seus setanta quilòmetres quadrats d'extensió es divideixen entre la plana, on se situa la ciutat, les indústries i els conreus de secà i regadiu, i la part muntanyosa, que està tota coberta d'alzinars, suredes, pinedes, rouredes i algunes

castanyedes puntuals. Geològicament parlant, Santa Coloma està ubicada sobre materials silicis, amb domini del granit, que forma aglomeracions de grans dimensions.

Malgrat la seva modernitat, l'original vila de Santa Coloma de Farners és citada per primera vegada l'any 886 en el precepte de l'emperador Carles en la confirmació dels béns de la Seu de Girona. Des del segle XI, la vila va dependre eclesiàsticament de la canònica de Sant Pere Cercada i, des del punt de vista de la jurisdicció civil, del castell de

Farners. L'estructura urbana de la vila es va començar a formar en el segle XVI i sobretot en el XVII, entorn de l'església parroquial i la casa Farners, i en els ravals de les capelles de Sant Sebastià i Santa Maria de Bellver. La major part de les propietats eren dels Farners (nobles locals) i del monestir de Sant Pere Cercada. No va ser fins al segle XVIII que la vila va començar a créixer, quantenia unes sis-centes cases. Una data important és 1874, any que els carlins van cremar la casa Farners, que s'usava com a caserna per a les tropes liberals.

>> Vista general de Santa Coloma de Farners (gravat d'Urgellés a partir de la foto original de 1890 del tinent Carranza).

>> Vista de la capella de Farners des dels merlets del castell de Farners, el febrer del 2022. (Foto: ÒSCAR FARRERONS)

Des del popular parc de Sant Salvador de la ciutat, situat a ponent de la vila, sobre la riera de Santa Coloma de Farners, surt una àmplia pista terrera que en vint minuts de cotxe ens duu fins al pla de Farners, on hi ha la capella de la Mare de Déu de Farners. Una mica més amunt, ascendint a peu per un costerut però bell corriol, arribem a l'imponent castell homònim.

L'expedició topogràfica de 1890 a les Guilleries

Després de la Tercera Guerra Carlina, les autoritats militars i governatives van enviar dues expedicions topogràfiques per aixecar un plànol de la zona de les Guilleries, completat amb una part del Montseny. Una de les expedicions va començar a Santa Coloma de Farners i, aprofitant una xarxa de triangles aixecada anteriorment per l'Instituto Geográfico y Estadístico, amb vèrtexs geodèsics de primer nivell, es van fer càrrec de la triangulació de segon ordre per poder aixecar un plànol topogràfic a escala 1:20.000. L'expedició la comandava el capità Santurce, amb els tinents Serra, Moral i Carranza (tinent fotògraf). Els acompanyaven caporals, ordenances i mossos; en total, un grup d'una trentena de persones. A més de l'equipatge militar, l'expedició traginava els estris científics necessaris per a l'èxit de la feina: teodolits, brúixoles, baròmetres, trípodes i banderes. El plànol topogràfic que van aixecar va ser considerat

d'una gran qualitat cartogràfica, i va servir de base per a treballs posteriors, entre els quals destaca el plànol guia *Les Guilleries* del Centre Excursionista de Catalunya de 1924.

No sabem si Juli Serra Castells, el tinent topògraf participant en l'expedició, era un fervorós militar, però podem estar segurs que era un gran observador del paisatge arquitectònic, natural i humà i que, a més, va tenir la paciència i l'encert d'escriure tot el que va anar veient per les Guilleries durant l'expedició de 1890 en un llibre que va publicar un any després a l'editorial barcelonina de Luis Tasso, amb el títol *Las Guillerías* (un senzill llibret de 33 x 55 centímetres que es va publicar en vint-i-quatre entregues al setmanari *La Ilustración Hispano-americana*). El llibre l'acompanyen cinquanta-una litografies de Lluís Urgellés, Joaquim Diéguez i Salvador Tusell elaborades a partir de les fotografies que va fer el tinent Carranza durant l'expedició.

Juli Serra va morir el 1892, poc després d'haver publicat el llibre. El professor Narcís Figueras (a *El Montseny y Les Guilleries a fines del siglo XIX e inicios del XX*, escrit el 2018) explica de les Guilleries que «La prensa (de la época) valoró el estilo y la amenidad de las mismas, dignas de interesar al público en general y no sólo a técnicos o a militares», i és que el tinent Serra es va esplaïar en la descripció geogràfica dels llocs, però també amb la descripció etnogràfica i cultural, com molt bé

>> Ermita de la Mare de Déu de Farners (gravat de Diéguez, a partir de la foto original de 1890 del tinent Carranza).

veurem quan escriu sobre la capella de la Mare de Déu de Farners i el castell homònim, a més de l'aplec de Farners.

La Mare de Déu de Farners

L'església de la Mare de Déu de Farners és una ermita construïda al peu del castell de Farners, en un pla a tres-cents noranta metres d'altitud. Es tenen notícies d'una reconstrucció i d'una nova consagració del lloc l'any 1200 (el bisbe de Girona Arnau de Creixell la va consagrar el 23 d'abril, especificant en l'acta de consagració que l'església estava «ad pedem castrí de Farnerio») sobre una església anterior, que hom ha datat aproximadament del segle X o principis de l'XI, arran de l'estudi de les set fileres inferiors de l'absis de carreus primitius ben tallats, se-

guint tècniques constructives de finals del segle x. Tot i això, les característiques arquitectòniques de la capella actual estan força influenciades per una reconstrucció barroca posterior.

De l'original romànic és la nau única capçada a llevant per un absis semicircular. Al centre de l'absis s'obre una finestra d'espitllera, mentre que al mur sud-est es conserva la meitat exterior d'una finestra de doble esqueixada. La nau és coberta amb volta de canó apuntada, i l'absis, amb volta de quart d'esfera. Els murs originals són de carreus granítics grossos, col·locats a trencajunts, en filades perfectament horitzontals. L'entrada a ponent és coberta per un gran atri rectangular, que està obert per vuit arcades de mig punt, amb pilastres i capitells.

El retaule barroc conté la maredeu de Farners, una talla romànica de fusta, restaurada recentment, que representa la verge amb el nen assegut a la falda, amb la bola del món a la mà esquerra i el dit índex de la mà dreta aixecat en senyal de benedicció. La imatge es va amagar durant la Guerra del Francès i la Guerra Civil, per evitar que la cremessin. Fruit de la devoció que els colomencs professen a aquesta maredeu, moltes noies de la

contrada porten el nom de Farners. A l'ermita s'hi celebra un animat aplec el diumenge de l'Ascensió, el diumenge anterior a la Pentecosta, en el qual es canten els goigs i es va repetint la frase «Sigueu nostra protectora, gran Regina de Farners».

El llibre de la pabordia de la capella de Farners de 1726 explicava l'aplec d'aleshores: «S'i acostuma en dita diada o festa dir y resar lo ofici major, y més de això s'i explicant y fan los manaments, y s'i explican las festas que y ha de haver en aquella semmana, y també s'i explican los aniversaris que los curats y los preveres de dita paròquia han de dir y resar en aquella semmana, com y també las missas de estacha».

Juli Serra va poder veure l'aplec que es va celebrar el 2 de juny de 1890 i en va escriure: «Desde las primeras horas de la mañana, las gentes de la comarca, abandonando sus labores acostumbradas, atravesaron grupo á grupo la pasadera de tablonos desvencijados que sobre la riera se extendía, ganaron su orilla derecha y tomaron el camino, estrecho y desigual, que revolviéndose de continuo trepaba hacia el castillo». Després de narrar l'arribada a la capella i la missa que hi va tenir lloc, con-

tinua explicant: «En tanto que los de más edad se reunían en torno a los árboles, junto á margen suave inclinada al amparo de la maleza espesa y apretada, donde preparaban los almuerzos, la gente moza se extendía por las faldas de la montaña que recorría palmo á palmo, persiguiendo pintadas mariposas, despoblando la sierra de sus sencillas y olorosas flores con las que llenaban los delantales, recogidos y sujetos con la mano izquierda para recibir las que les fueran arrojando la derecha».

L'any 1985 s'efectuà una petita excavació d'emergència al peu de l'absis de l'ermita per tal de documentar dues inhumacions, i també s'hi va identificar un conjunt de tombes antropomòrfiques. El santuari està inclòs actualment a l'Inventari del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya (IPAC) amb el número 23921.

El castell de Farners

El castell de Farners s'eleva quaranta-cinc metres per sobre del pla de Farners, i està construït directament sobre la roca mare, tal com es pot veure encara avui. Al nord s'aixeca l'espectacular turó del Vent, on es conserven restes de fortificacions relacionades amb el castell. Des d'aquest turó es té una visió completa del castell i de la capella de l'ermita de Farners.

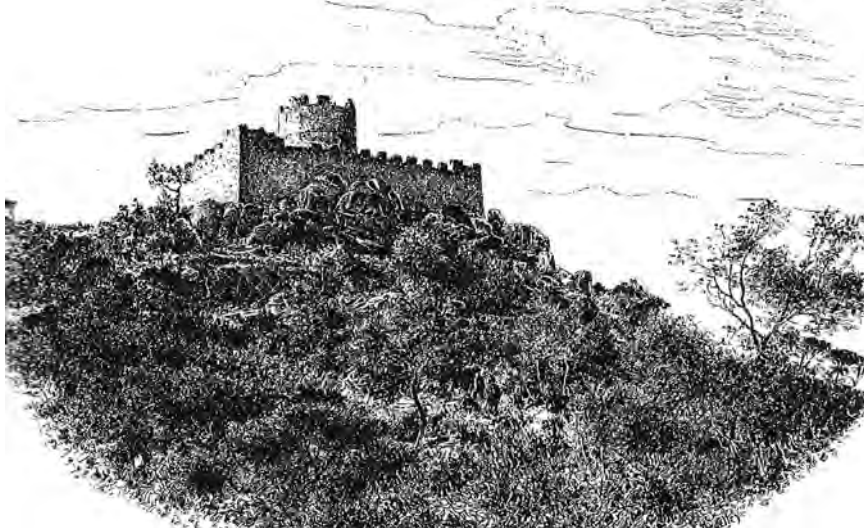
Des del 1949 el castell de Farners està catalogat com a monument històric segons consta al BOE publicat el 5 de maig. La investigació arqueològica del castell va començar l'any 1992, abans que les primeres fases de consolidació de l'arquitectura fortificada. Actualment presenta un bon estat de conservació gràcies a les obres de consolidació que s'hi van portar a terme entre els anys 2001 i 2003 (pagades per la Generalitat de Catalunya, la Diputació de Girona i l'Ajuntament de Santa Coloma). Aquestes obres també van instal·lar una estructura de ferro i fusta que permet visitar el castell a l'altura dels merlets i pujar fins a dalt de la torre de l'homenatge.

El primer document en què apareix el castell és de mitjan segle xi, en l'època del comte de Barcelona Ramon Berenguer I. El castell pertanyia al vescomte Ramon Folc de Cardona, que el tenia subinfeudat a la família dels Farners. El primer castlà amb aquest cognom data de l'any 1060, i va ser Ramon Ramon de

El llibre l'acompanyen cinquanta-una litografies de Lluís Urgellés, Joaquim Diéguez i Salvador Tusell, elaborades a partir de les fotografies que va fer el tinent Carranza durant l'expedició

>> Detall de l'absis de l'ermita de Farners, el febrer del 2022. (Foto: ÒSCAR FARRERONS)

>> Castell de Farners (gravat d'Urgellés, a partir de la foto original de 1890 del tinent Carranza).

Farners (*Raimundi Raimundi de Farners*). La fortalesa va anar passant per diferents famílies nobles en funció de la política d'aliances matrimonials (Vilademany, Cruïlles, Perapertusa, Bournonville i els comtes d'Aranda) fins que finalment va arribar al duc d'Híxar. El seu darrer ús militar va tenir lloc durant la Guerra de Successió, quan fou ocupat per un regiment borbònic. A mitjan segle XIX s'instal·là un sistema de transmissió de telegrafia òptica a la torre de l'homenatge.

Al castell s'hi puja per un caminet amb graons tallats a la roca mare. Té una planta trapezoidal, de dos-cents onze metres quadrats de superfície. Els murs de construcció romànica corresponen als primers quatre metres, formats per carreus granítics regulars units per morter de calç i sorra amb un gruix aproximat de 2,30 metres, mentre que la resta sobrealçada corresponen als segles XIV-XV. Lleugerament desplaçada a llevant, a tocar de la muralla, hi ha la impressionant torre de l'homenatge, construïda originalment

al punt més elevat. És una torre circular de 8,40 metres de diàmetre, amb una altura de dotze metres. A set metres del terra hi ha una porta orientada al nord, de setanta-cinc centímetres d'ample i menys de dos metres d'alt, acabada en un arc de mig punt format per nou dovelles. A tot el voltant de la torre hi ha diversos forats que suportaven les bastides. Sota la porta veiem tres d'aquests forats, que se suposa que estaven destinats a aguantar una plataforma de fusta que facilitava l'accés a l'edifici.

L'any 1890, Juli Serra va definir el castell explicant que «ni los embates de los vientos, ni el soplo devastador de furiosas tempestades, ni la violenta sacudida de eléctricas descargas, ni el chorro pertinaz de lluvias torrenciales consiguieron socavar los cimientos del legendario castillo de Farners, encaramado en lo más alto del cerro solitario y recortado, en cuyas faldas se recoge la villa, cuál poniéndose al amparo de su altivez y de su fuerza».

Addenda

Juli Serra va escriure amb passió sobre les Guàrdies i molt, en concret, sobre Santa Coloma de Farners. Així descriu, quan s'acosten al poble en carreta, un paisatge «animado y pintoresco», i quan el camí entra a la vila: «[...] por dos largas hileras de casas y muriendo de repente entre las angostas, curvas y mal empedradas calles que daban acceso á la plaza, anchurosa, desigual y despejada. Penetramos por una de aquellas retorcidas callejas, y siguiendo sus vueltas fuimos a parar junto a los porches entre éstos y la iglesia parroquial, que elevaba su torre por encima de chimeneas y tejados, y escondía su escalinata de doble gradería en uno de los rincones de la plaza».

Des de 1890, moltes coses han canviat a la vila de Santa Coloma, al castell i la capella de la Mare de Déu de Farners. Ho podem llegir al llibre, però també veure a les fotografies que es van fer durant l'expedició, que després es van convertir en boniques litografies, algunes de les quals reproduïm en aquest article, extretes del llibre publicat el 2002 per Josep Tarrés i Emili Rams (*Un viatge per les Guàrdies i el Montseny: Visió actual del recorregut pioner de l'any 1890 per Juli Serra*, de Rafel Dalmau Editor). Però la màgia del paisatge, de la construcció arquitectònica del castell i la capella, i la història que atresoren, es mantenen igual avui que quan les van veure els ulls del tinent Serra i la resta de l'expedició cartogràfica de final del segle XIX.

>> Castell i ermita de Farners des del turó del Vent, l'agost del 2023. (Foto: ÒSCAR FARRERONS)